

превышал 6,0–7,0%. Специализация хозяйства определяла место рынка в денежном балансе крестьянских дворов.

Автору удалось доказать, что со второй половины 1920-х гг. наметилось снижение товарности сельского хозяйства региона, что являлось свидетельством усиления потребительской основы производства, в особенности промыслово-земледельческих дворов. Денежный доход всех дворов такого типа формировался за счет продажи рабочей силы вне своего хозяйства. В аграрно-промысловых районах почти равную с рынком долю дохода приносили промыслы и продажа труда вне своего сельского хозяйства. Общая низкая товарность сельскохозяйственного производства превращала северного крестьянина в потребителя городских продуктов, в первую очередь, продовольственных товаров.

Вполне логичным в данном контексте выглядит и основной вывод автора о том, что развитие хозяйственных и производственных параметров двора на Европейском Севере России, обладая определенной динамикой, не выходило за рамки традиционной, значительно архаизированной аграрной подсистемы экономики. В относительно крупном по меркам региона крестьянском производстве организация базовых элементов давала значительно больший эффект. Крупные крестьянские хозяйства, права на существование которых власть не признавала, могли составить основу модернизации сельской экономики, но их число было столь незначительно, что не они в конечном итоге определяли общий облик крестьянского производства. К концу 1920-х гг. северная деревня представляла собой огромный массив крестьянских дворов, мало связанных со сферой народнохозяйственных отношений, собственное производство которых сохраняло потребительский характер. Именно на этой традиционной основе сохранялись механизмы самовоспроизводства и самосохранения крестьянского двора.

В заключении нельзя не отметить еще одно достоинство монографии – ее насыщенность статистическим материалом, извлеченным автором из многочисленных архивных и опубликованных источников, а также ее иллюстративный ряд, в совокупности позволяющие глубже понять суть поднимаемых в монографии проблем.

Сергей Корновенко

Разиграєв О.В. Польська державна поліція на Волині у 1919–1926 роках / Олег Володимирович Разиграєв. – Луцьк: ДП “Волинські старожитності”, 2011. – 432 с.

Український історичний процес, поза будь-якими сумнівами, найтісніше переплетений із історією декількох сусідніх країн і народів. У цьому контексті Волинь, як культурне перехрестя України, Білорусі та Польщі є вельми показовим і цікавим із дослідницького погляду регіоном. І в межах національного дискурсу, й поза ним принагідними є політична, економічна, соціальна історія цього краю, минуле та сьогодення духовного та побутового життя волинян.

Монографія Олега Разиграєва дає нам можливість глибше зануритися до мало дослідженої царини стосунків польської влади та її представників із рештою суспільства. Зокрема, йдеться про організацію та діяльність польської державної поліції на теренах тепер української Волині у період становлення Другої Речіпосполитої (1919–1926 рр.). У форзаці автор анонсує рецензовану книгу як першу частину його дослідження, що в цілому буде представлено у ширшій хронологічній перспективі (до 1939 року).

Приємно зауважити, що праця Разиграєва характеризується ретельним вивченням історіографічних здобутків польської та української історичної науки (с. 12–34), неймовірно репрезентабельною (якщо порівнювати з іншими сучасними монографіями, виданими за підсумками захисту кандидатської дисертації) джерельною базою роботи (с. 34–57). На жаль, скромний опис теоретико-методологічних засад дослідження (точніше – методів, на с. 9–10) позначився і на пріснуватості тексту монографії, переважно інтеріоризованого з опрацьованих документів та прочитаних авторів. Отже, книга виконана в позитивістському ключі, майже без провокаційних та інтерпретаційних посилів, на які так ласі сьогоденні історики та теоретики історієписання в Центрально-Східній Європі.

А втім, попри зазначені нюанси, автору книги фактично немає чого закинути у “грубезні недоліки”. У другому розділі надibuємо детальний опис створення державної поліції у відновленій Польщі (с. 58–84) та специфіку її запровадження на Волині (с. 84–120). Дослідник зауважує на організаційних труднощах та підвідомчій неузгодженості діяльності польських “поліцменів”, які підлягали міністерству внутрішніх справ, прокуратурі та органам державної адміністрації й місцевого самоврядування одночасно. Це, однак, не завадило структурувати поліцію на корпуси: загальної (мундурової), кримінальної (слідчої) та політичної поліції. До першого з них були також включені поліцейські залізниць та водних об’єктів. Разом зазначені корпуси (у зв’язку зі створенням спеціальних відділів, зауважмо, що з ними неодноразово впродовж окресленого періоду проводили реструктуризацію) виконували відповідно функції охорони правопорядку, інвіліяції (спостереження, переслідування, розшуку) та протидії антидержавним акціям. На думку автора монографії, політичній поліції Другої Речіпосполитої на середину 1920-х рр. так і не вдалося організувати ефективну протидію діяльності комуністів на західноукраїнських та західнобілоруських землях (с. 74).

Волинське окружне (воєводське) управління державної поліції мало XIII-й номер у списку п’ятнадцяти таких управлінь у Польщі (станом на 1922 рік). Округ (а згодом – воєводство) був першою ланкою адміністративної субординації, після Головного управління у Варшаві. Наступною ланкою були повітові та міські управління поліції, за ними – низові – комісаріати та дільниці (постерунки). Нормальна організація польської державної поліції на Волині стала можливою лише по припиненню радянсько-польської війни восени 1920 р. Власне XIII-те Волинське окружне управління державної поліції офіційно було засноване 1 січня 1921 р. Безумовно, близькість радянського кордону впливала і на функції місцевих поліцейських структур.

У третьому розділі монографії Разиграєва (с. 121–179) йдеться про організацію роботи польської державної поліції на Волині у більш широкій ретроспективі. Йдеться, наприклад, про вимоги до тих, хто бажав працювати у поліцейських органах. Серед них чималу увагу кваліфікаційні комісії приділяли національно-релігійній приналежності майбутніх службовців. Прагнучи зробити поліцію суто національною організацією, на початок 1923 р. частку римо-католиків і поляків, які в ній служили, державою було доведено до 90–99% (тенденція, загалом помітна і для керівних, і для низових структур). Українці, росіяни, євреї, православні і греко-католики за віросповіданням та інші категорії від служби в поліції усувалися під різними приводами. Держава вважала вигіднішим залучати до неї колишніх селян польської національності і католицької віри, ніж інонаціональних військових або міліцію, що працювали тут до реформи. По суті, у дослідженні Разиграєва йдеться про діяльність 2–3 тис. службовців різних відділів польської державної поліції на Волині, переважну більшість яких становили вірнопіддані (принаймні за відомостями особових анкет) поляки. Цікавими рубриками третього розділу є “втрати особового складу”, “дисципліна”, “фінансово-господарська ситуація”, “обмундирування, озброєння, транспорт та зв’язок”, “освітнє питання”, “культурне життя”. Отже, знайшлося в монографії і місце для опису побуту та дозвілля службовців поліції. Із неї ми дізнаємося також про те, що 11 листопада на державному рівні святкували День поліції (с. 129), що службовці цікавилися бібліотеками, спортивною роботою (футболом) тощо (с. 176–179).

Декількома біографіями починається четвертий розділ праці, в цілому присвячений територіальним підрозділам та внутрішній структурі польської державної поліції на Волині (с. 180–239). Хоча на загал дослідженню бракує антропологічного підходу, все ж є підстави стверджувати, що автор намагався “прожити” з декількома тисячами волинських поліцейських цей понад п’ятирічний період. Зрештою, він робить висновок, що “незважаючи на труднощі, поліції все ж вдалося сформувати чітку внутрішню і територіальну структуру, в якій кожен підрозділ відповідав за свою ланку роботи” (с. 239).

П’ятий розділ монографії Разиграєва присвячений напрямам роботи польської державної поліції на Волині (с. 240–341). Сторінки цієї частини дослідження автора сподобаються любителям історії забезпечення правопорядку, контролю за внутрішньополітичною ситуацією, охорони кордону тощо. Зрештою, саме тут більше з’являється українців та інших національностей волинського регіону, як об’єктів опису кримінального, політичного та диверсійного характеру. З іншого боку, ми маємо розуміти,

що не завжди справедливими були і дії поліції. Один із послів Білоруського сеймового клубу зазначав, що на західноукраїнських та західнобілоруських землях панувала цілеспрямована “поліцейська система” з метою утримання в покорі осіб польської національності (с. 245). Стосовно “волинських” злочинів того часу дослідник подає таку картину: найпоширеніші – різного роду крадіжки, друге місце за тілесними ушкодженнями, далі йшли вбивства, відвертий грабіж і розбій. Цікаво, що частина грабіжників імпонувала радянській історіографії, яка подавала їх як “захисників народу”, котрі “тримали буржуазію і поміщиків у постійному полоні” (с. 253). До менш дрібних, утім, не менш поширених злочинів, належали порушення громадського спокою, лихварство, жебрацтво, шахрайство, незаконне виготовлення алкогольних напоїв тощо. У діяльності всієї поліції на державному рівні декларувався принцип аполітичності, проте, як слушно зауважує Разиграєв, існування корпусу політичної поліції робило такий принцип утопічним. Усе це знайшло своє відображення під час реалізації громадянами Другої Речіпосполитої своїх прав на зібрання, політичну діяльність, агітацію, вільне волевиявлення під час виборів тощо. Як правило, найчастіше польська політична поліція пригнічувала українські та білоруські організації “східних кресів” своєї держави. Хоча поліцейські звіти фіксують також комуністичний рух, сіоністський рух, діяльність Бунду, участь євреїв у більшовицькій агітації, “великоруську” агітацію, діяльність “Закордоту”, – заходи, підтримувані переважно з СРСР. Цікаво, що кордон саме із цією державою (східний) мав військовий характер організації, тоді як усі інші були цивільними (с. 312–313). На кордоні поліція була задіяна до роботи над питаннями паспортного контролю, біженців, репатріантів, диверсантів та інших маргінальних суспільних груп.

Висновки книги О. Разиграєва виражені і логічні, ґрунтовані на детальному аналізі всіх розділів, підрозділів та допоміжних частин роботи.

Книзі бракує іменного та географічного покажчика. Сподіваюся, автор врахує це, укладаючи другу частину свого дослідження. Сьогодні, в епоху “швидких” технологій, треба розуміти, що цікавість читача доволі часто стає визначальною, коли він одразу знаходить у книзі щось близьке йому (прізвище, село, місто). Хоча ті переліки умовних скорочень і термінів, літератури, таблиць, розміщених у книзі, 45 додатків (!) і розлога анотація польською і без того працюють на користь популяризації рецензованої книги.

Сергій Шамара

Романюк І.М. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ століття / Іван Миронович Романюк. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – 256 с.

Село і сільськогосподарське виробництво вже яке десятиліття залишаються привабливими дослідницькими темами в Україні. Фактично з часів відкриття “селянських націй” (ХІХ ст.) вони, як соціокультурне та економічне явище, не сходять із назв наукових монографій, колективних праць, статейних публікацій. Робота Івана Романюка представляє ще один інтелектуальний рубіж у цій традиції.

Автор є прибічником конкретного історичного дослідження. Вочевидь тому, опріч багатьох інших питань, не уникає аналізу соціального зрізу проблем колгоспного селянства України у 1950–1965 рр. Як методологічна настанова звучить його заклик відмовитися від обвинувачувального або виправдального підходів (с. 6). Дослідник стверджує, що в окреслений ним період відбувалися достатньо самобутні явища і процеси, аби становити окреме хронологічне тло для предметного аналізу. Наголошує, як і більшість українських та зарубіжних учених, на тому, що 1950-ті – перша половина 1960-х рр. були ключовою фазою післясталінського розвитку суспільства. В історіографії свого ж дослідження І.М. Романюк виділяє два періоди: власне радянський і пострадянський (с. 9).

Привертають увагу окремі авторські оцінки радянської історіографії. І.М. Романюк виражено, втім, – критикує істориків тих часів за вивчення матеріально-технічних питань українського села зазначеного періоду. Констатує, наприклад, студії, присвячені культурному розвитку села, місцю і ролі виробничої сільськогосподарської інтелігенції, та викриває замовчування радянськими дослідниками екстенсивних методів господарювання